

Zərifə Qasımova²⁰

XƏLİL RZA ULUTÜRKÜN POEZİYASI RUS TƏRCÜMƏLƏRİNDƏ

Görkəmli Azərbaycan şairi, filologiya elmləri doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi, insan hüquqları uğrunda böyük mübariz Xəlil Rza Ulutürkün (1932-1994) ya-radicılığı 90-cı illər poeziyasında istiqlal və azadlıq anlayışının formalaşmasında diqqətəlayiq yer tutur.

Bildiyimiz kimi, 90-cı illər Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi, ədəbi-mədəni mühitində də özünəməxsus yer tutur. Ölkəmizin istiqlalə qovuşduğu bu dövr ədəbiyyatın, o cümlədən, poeziyanın yeni çalarlarla zənginləşməsi ilə müşahidə olunur. Bu dövrdə Azərbaycan poeziyası təkcə ədəbi meyllərlə deyil, siyasi amillər ilə güclənir. Poeziyada vətənpərvərlik və vətəndaşlıq ideyaları aparıcı möv-qeyə çıxır. Şairlərimizin yeni əsərləri qara və qırmızı imperiya əsarətinə, köləliyə amansız nifrətlə, azadlıq və müstəqillik uğrunda çarpışanlara isə alovlu məhəbbətlə dolur.

Xəlil Rza da bir şair kimi bu mübarizədən kənarda qalmır. Xalqımızın qəh-rəmanlıq ənənələrinə müraciət, milli simasızlığa nifrət, milli dili qorumaq əzmi, Azərbaycanımızın mənəvi və siyasi bütövlüyü, lirik qəhrəmanın vətəndaş əqidəsi şairin yaradıcılığının əsas leytmotivinə çevrilir.

Mən ehkam dağlarını darmadağın edənəm!

Sənin işarənə bənd, ön cəbhədə gedənəm!

və yaxud:

Üzulsə biləngim, sussa tufəngim,

Dişimlə didəram qəsbkarları!

Diqqəti cəlb edən odur ki, şair əsərlərindəki bu mənəvi qüvvət və iradə yalnız söz olaraq qalmadı, onun həyat amalına çevrildi. O, ədəbiyyat aləmində sakitlik və rahatlıq nə olduğunu bilmirdi, yaradıcılıq təbiəti qaynar və narahat bir temperamentə malik idi. Bütün şüurlu sənətkar ömrünü də mübarizədə keçirdi. Onun 60-cı illər əsərlərinin məzmunu həyatın ictimai-siyasi ədalətsizliklərinə qarşı etirazdan irəli gəlirdisə, 70-ci illərin şeirlərində, əsasən, şair ömrü, həyat, tarix və şəxsiyyət, dahilər haqqında düşüncələrə və digər fəlsəfi fikirlərə rast gəlirik. 80-90-cı illəri nəşrlərində isə Xəlil Rza quruluşa qarşı üsyanlarını psixoloji-mənəvi məqamlar üzərində qurur.

Şairin 70-ci illərdə yazdığı "Dincəl, əllərim, dincəl" şeri əmək və zəhmət mövzusunda yazılsa da, əsərdə mübarizə əhval-ruhiyyəsi də vardır. Gəlin şeiri nəzərdən keçirək və onun rus dilində necə səsləndiyini izləyək:

Dincəl, əllərim, dincəl

Baxıram ovcuma azca hamardır

Uçuş meydanına bənzəyir bir az.

Zol-zol, budaq-budaq, damar-damardır

Damarlar bəlkə Kür, bəlkə də Araz.

Bircə yol sözümdən çıxdınız mı heç

Yerə sal dınız mı bircə sözümü?

İnadı, dözüümü, qətiyyətilə

Daima gətdiniz mənim üzümü.

Sizki, sirdaşsınız, silahdaşsınız

Haqqın keşikçisi dəmirəllərə

Tankları torpaqdan... təyyarələri

Göydən qoparmağa qadیر əllərə (1, 34).

Руки

В вас мои ладони, много силы

И не гладки вы, и не легки.

Веточками проступают жилы

Словно ответвления реки вельня –

Чтобы вы не слушались вельня-

Не было, клянусь, такого дня.

Твердостью своею и терпением

В жизни вы возвысили меня.

С теми, руки, вы одном усилье

Кто за правду постоять готов.

Чтобы слова любви не заглушили

Грохот танков, самолетов рев (5).

²⁰ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun. Elektron xidmətlər şöbəsinin baş mütəxəssisi Email: zarifa-gasimova@rambler.ru

Abram Plavnikin tərcümə etdiyi bu şeirdə dəqiqlik yoxdur, tərcüməçi orijinaldan xeyli uzaqdır, nə üçünsə bizə doğma olan Kür və Araz çayları bircə kəlmə «пека» sözü ilə çevrilib. Şeirin siyasi gücə malik olan bəzi bəndləri (Azərbaycan variantında) tamamilə tərcümə olunmayıb.

Məsələn,

Özgə torpağına uzanan əllər
Çiyindən, dibindən kəsilməlidir

Подтянувшие к чужой земле руки
Надобно от плеча отрубить

Kimi böyük məna kəsb edən sətirlər tamamilə tərcümədən kənarda qalmışdır, sanki tərcüməçi müəllifin odluluqlu fikirlərinə şərik olmur, öz biganəliyini bildirir. Tərcümə qane edici deyil.

Vətənpərvərlik ruhunda yazılmış “Azərbaycanlı” şeri öz orijinallığı ilə seçilir. Bu əsərdə də şairin həmişəki atəşi, odu davam edir, vulkanı püskürür, enerjisinin tükənməməzliyi davam edir. Şeirdə azadlıq və istiqlal motivləri vardır, Xəlil Rza bizi fərdi şüurumuzu oyatmağa və fəallaşdırmağa çağırır. Görək tərcüməçi Vyacheslav Zaytsevin çevirməsində bu çalarlar əks olunubmu?!

Azərbaycanlı

- Azərbaycanlıyam mən!

Bəlkə də bütömlə heç çıxmayıb ürəyindən,
səslənməyib dilində.

Varlığında bəslənib, bəslənməyib dilində.

Desən də, deməsən də pasportundur bu cümlə
Oddan, sudan keçərsən bu cümlənin gücüylə.

Sarsılma sən, qardaşım!

Bil ki heç yerdə, heç vaxt təmsil etməmiş xalqı

Polad təpik altında əzilməli kor zəli

Bu ədəbi əzəli... Azərbaycan diyarı

Az görməmiş onları,

Ağacı öz içindən gəmirən məlunları (2, 59).

Азербайджанец я

“Азербайджанец я!” - быть может,

Ты этих слов не говорил.

Они звучали в сердце все же,

как эхо журавлиных крыл.

Они тебя ведут сквозь годы,

Они - незримый паспорт твой.

Ты все огни пройдешь и воды

Со вскинутою головой.

Азербайджанская земля,

И лед, и пламень ты видала.

Сынов достойных воспитала

Азербайджанская земля.

От корня дерево растет,

Не так ли ты,

Родной народ (6)!

Çevirmənin I hissəsində müəllifin fikri aydın tərcümə olunmuşdur, II hissədə isə orijinaldan uzaq fikirlər səslənir, sanki tərcüməçi Vyacheslav Zaytsev müəllifi eşitmir, sərbəst tərcüməyə yol verir. “Polad təpik altında əzilməli kor zəli” misrası - şerin ən qüvvətli sətiri - tərcümədən kənarda qalmış və şeir emosional qüvvəsini itirmişdir.

Görkəmli rus şairi Sergey Yesenin belə bir fikri var idi ki, tərcüməyi-hal yazmağa ehtiyac hiss etməirəm, çünki ömür yolum şeirlərimdir. Elə görkəmli şairimiz Xəlil Rzanın da keçdiyi həyat yolu tam dolğunluğu ilə “Ömrüm” şeirində əks olunmasa da, hər-halda onun həyatının mühüm mərhələlərinə işıq saçır. O, daxilən üsyankardır, qapalı çərçivəyə sığmır, daimə ürəyi yeni hisslərlə çırpınır. Mənəvi mübarizə onun poeziyasının amalına çevrilir və bu mübarizə ona qürur hissi gətirir, çünki o, atdığı addımın doğruluğuna, ömrünü həsr etdiyi idealların həqiqiliyinə inanır. Gələn şeirə müraciət edək və onun rus dilində səslənməsini izləyək.

Ömrüm

Mənim gözlərimdə qəm görmək olar,

Mənim gözlərimi nəm görmək olar.

Ancaq peşmanlıqdan bir kölgə, bir iz

Heç vaxt gözlərimdə görməyəcəksiniz.

Gözəl yaşamışam mən öz ömrümü,
Onu zərgər kimi naxışlamışam.
Gül, çiçək kimi yox, duz, çörək kimi
Möhtac olanlara bağışlamışam.

Gözəl yaşamışam bahar ömrümü,
Demişəm: - Sıxılma, qıılma, şığı!
Üzən donanmalar yelkən istəyir,
Döyüşən kişilər ruh azadlığı (2, 42).

Моя жизнь

Печаль в моих глазах!
Ну что же, бывало,
Душа, как птица в клетке, тосковала,
Когда надежда
Рассыпалась в прах.
Но немраскаянья в моих глазах.

Пусть, - говорю. —
Я прожил жизнь, как надо,
Ценил мгновения,
Как ювелир.
Не как цветы.
Как хлеб, себя в награду
Всем, кто во мне нуждался,
Раздарил.

Прекрасно прожил, ничего не скажешь
Угодничеством духа не казнил.
Гребцу - весело.
И шторм ему не страшен.
Мне - мужество
Иначе свет не мил (5).

Tərcüməçi Vyacheslav Zaytsev əsəri orijinala yaxın çevirmiş, müəllifin üslu- bunu qoruyub saxlamağa müvəffəq olmuşdur. Xəlil Rzanın çox gözəl dediyi “ömrümü duz-çörək kimi möhtac olanlara paylamışam” fikri tərcüməçi tərəfindən ilnamla, ifadəli tərcümə olunmuşdur. Lakin şair özünü “donanma” kimi təsvir etsə də, tərcüməçi bu sözü “avarçəkən” – “rəbeii” kimi çevirmişdir ki, bu da emosionallığı və əzmkarlığı bir qədər azaldır.

Xəlil Rzanın “Ata əlləri” şeirində lirik-emosional cizgilər duyulur. Burada şairin Ataya məhəbbəti, yurdsevərliyi, ən gözəl fikir və arzuları əks olunmuşdur. Bu mənada şeirdə güclü bir kolorit və təbiilik hiss olunur. Ata əllərinin təsviri - qaranquş yuvasına bənzəməsi, geniş ovucda çalın-çarpaz cizgilər, əllərdəki barıt iyi, sünbül ətri-təbii şəkildə təsvir edilmiş və şeirin ana xəttini təşkil edir. Gəlin şeirdən bir hissəni nəzərdən keçirək və tərcümənin keyfiyyətini izləyək.

Ata əlləri

O əllər hir qaranquş
Yuvasına oxşadı.
Məni özü bəslədi
Məni özü oxşadı.

O *toz-torpaqlı* əldə
Ən müqəddəs əməllər...
Bəzən başımın *altı*
Yastıq oldu o əllər.

Yüz il unuda bilməz
Bir gün onu görənlər.
Əlsiz-ayaqsızlara
Əl tutardı o əllər.

O əldə barıt iyi
Sünbül ətri də vardı.

Onları od qaraldar,
Gül şəbnəmi yuyardı (3, 41).

Руки отца

Он в детстве меня на руках носил,
Губами касался виска.
Была, словно ласточкино гнездо,
Родная его рука.

Земля набивалась в поры ее,
А кожу калил огонь.
Но мягче подушки казалась мне,
Коричневая ладонь.

Те руки работали весь свой век,
Работали до конца
О, скольких досыта накормил
Хлеб моего отца.

Землѣй и железом пахли они,
Травой и хлебным зерном,
Роса омывала их по ночам
И солнце ласкало днѣм (7).

Tərcüməçi Vladimir Portnov şairin Ataya olan məhəbbətini, həyatiliyi sadə və axıcı bir dillə ifadə etmiş, orijinala qismən sədaqət nümunəsi göstərə bilmişdir. Şeirin rus variantında səslənən səmimilik, etiraf duyğuları, şübhəsiz ki, orijinaldan irəli gəlir. Lakin II bəndin birinci iki mısrası Azərbaycan variantında daha təsirlidir. Burada söhbət əlin müqəddəs əməllər yerinə yetirməsindən “gedir”, “dərinə od qapmasından” yox.

Müharibə və süllh mövzusu müasir Azərbaycan poeziyasında, siyasi lirikasının da ən genişlənən, get-gedə müəyyən ideoloji-siyasi buxovlardan azad olması ilə səciyyələndirilir. Bu mövzu siniflərin qarşıdurması, imperialist dünyasına nifrət ruhunda əks etdirilmişdir. X. Rzanın beynəlxalq mövzuya həsr olunmuş şeirləri içərisində “Ən qiymətli əklil” şeirində bu silsiləyəndir. Bu şeirin Azərbaycan və rus dillərində necə təqdim olunduğunu parallel misallarda görmək olar.

Ən qiymətli əklil

Ey insanlar!
Ey dünənki cəhənnəmdən sağ çıxanlar!
Ey yarası bu günəcən göynəyənlər,
O dəhşəti görənlər və görməyənlər!

Çiçək yığın qucaq-qucaq,
Gül gətirin dəstə-dəstə.
Qoy aqüstə
O müqəddəs türbələrin.
Çiçəkləri yavaş üzün, asta dərin,
Qoy aqüstə o müqəddəs türbələrin!
Qoyəllərdə əklil gəlsin, hərəsi-
Göy qurşağı tək,
Tiranadan Praqaya, Varşavadan
Osloyadək
Avropanı tutsun çiçək...
Ey dünənki cəhənnəmdən sağ çıxanlar!
Gəlin Qərbi Almaniyada
Hidrogenlə silahlanan qansızları
Qoyaq bir gün oksigensiz!
Hücum üçün plan çəkən
Ölkələrə qoşun tökən
Misterləri yaxalayıb
Qətiyyətlə və nifrətlə qışqaraq: “Dur!”
Qəbrləri bilinməyən şəhidlərə, igidlərə
Məncə bugün yer üzündə

Ən qiymətli əklil budur (4, 73).

Нет достойней венка

Чтоб Европа жила,
чтоб Европа цвела.
Чтоб Европа осталась Европой,
Наши братья родные сгорали дотла
В самолетах, в атаках, в окопах.
Их не счесть, одиночных и братских
могил
От Тираны до старого Рейна.
Тот, кто в рабстве немецком года
проводил,
Здесь склоняется благовейно.

Я хочу, чтоб на славных могилах цветы,
Чуть привнянув, сменялись другими.
Чтоб от нежной, пахучей, живой пестроты
Подымалось сиянье над ними.

Собирайте оружие, народы земли,
Загружайте оружием домны,
Чтобы дети смеялись, оливы росли
Вились голуби в небе бездонном.
Нет достойней венка для могил дорогих.
Для погибших в борьбе за свободу.
Нет достойнее цели для нас, для живых,-
Мир вам, люди, на вечные годы!(6).

Əlbəttə ki, bu sərbəst tərcümə nümunəsidir. Tərcüməçi Vladimir Portnov şeirin daxili əhval-ruhiyyəsini təqdim etsə də, acı həqiqətləri şairin özü kimi ifadəli, böyük pafosla, qəzəblə verə bilməmişdir. Orijinaldakı II hissədə olan 12 misralıq fikir və duyğular tərcüməçi tərəfindən 8 misrada ifadə olunmuşdur, dərin bir mətləbi ifadə edən sözlərin emosional qüvvəsi azalmışdır.

1950-ci illərdə yaradıcılığa başlayan Xəlil Rza Azərbaycan şerinin 60-90-cı illərdəki inkişafında yaxından iştirak etmiş, milli şerimizin yeni ideya-poetik xüsusiyyətlərlə, milli müstəqillik ideyalarının təcəssümü ilə zənginləşməsində mühüm rol oynamış çox görkəmli şairlərdən biridir. Azərbaycanın müstəmləkə zəncirindən xilas olması prosesində özünün parlaq istedad nümunəsi olan əsərləri ilə bir azadlıq çarçısı kimi fəal iştirak etmişdir. Onun “Lefortovo şeirləri” təkcə şairin yaradıcılığının deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasının incilərindən sayılır. Bu şeirlərin toplandığı “Davamedir 37...” əsəri şairin zindanda keçən həyatının bir növ gündəliyi, poetik salnaməsidir:

Davamedir 37 –
Daha kəskin, daha ciddi.
çünkü... başçı olur başsız canlar,
bir milləti talam-talam talayanlar.

Təəssüf hissi ilə qeyd etməliyəmki, Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığının zirvəsi sayılan bu şeirlər hələ də tərcümə olunmamışdır. Və düşünürəm ki, yüksək ritorik pafos və patetik ifadə tərzii ilə tərənnüm edilmiş bu şeirləri çevirmək o qədər də asan iş deyil. Lakin ümidvaram ki, bu ağır zəhmətin öhdəsindən böyük vətəndaş şairimizin xatirinə kimisə gələcək!

Ədəbiyyat

1. UlutürkX.Rza. Davamedir 37... Bakı, “Gənclik” nəşr., 1992.
2. UlutürkX.Rza. Hara gedirbudunya (şeirlər). Bakı, “Yazıçı” nəşr., 1983.
3. UlutürkX.Rza. Seçilmişəsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb” nəşr., 2005.
4. UlutürkX.Rza. Sevəngözlər (şeirlər). Bakı, Azənəşr, 1959.
5. УлутюркХ.Рза. Стихи. “Литературный Азербайджан”, 1990, №
6. УлутюркХ.Рза. Стихи. “Литературный Азербайджан”, 1996, №
7. УлутюркХ.Рза. Стихи. “Литературный Азербайджан”, 1998, №2.

Açar sözləri: Xəlil Rza Ulutürk, şeirlər, tərcümələr, istiqlal və azadlıq anlayışı

Key words: Khalil RzaUluturk, poetries, translations, the concept of independence and freedom

Ключевые слова: Халил РзаУлутюрк, стихи, переводы, понятиесвободы и независимости

**KHALIL RZA ULUTURK'S POETRY IN RUSSIAN TRANSLATIONS
SUMMARY**

The article was devoted to the translation of the KhalilRzaUluturk, the prominent poet of Azerbaijan litera-

ture. The valuable and negative features of these translations were explained. In the article one can also find the research on the role of literary translation in the progress of literary connections. The author of the article reflected her pity that Uluturc's some of the most important poems were not translated.

ПОЭЗИЯ ХАЛИЛА РЫ УЛУТЮРКА В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу русских переводов образцов поэтического творчества известного азербайджанского поэта Халила Ры Улутюрка, рассматриваются их достоинства и недостатки, а также исследуется роль художественного перевода в развитии азербайджанско-русских литературных взаимосвязей. Одновременно с сожалением констатируется отсутствие переводов многих лучших поэтических произведений Халила Ры.

Rəyçi: dos. L.Ələkbərova